

ОБРАЗИ УКРАЇНСЬКИХ МІСТ В АНТОЛОГІЇ ВОЄННОЇ ЛІРИКИ «ВЕСНА ОЗБРОЄНА»

Анна Маліцька

здобувачка третього науково-освітнього рівня кафедри української літератури та компаративістики Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, annaitilnen@gmail.com

З перших днів повномасштабного вторгнення росії в Україну назви українських міст стали основними маркерами, пов'язаними з боротьбою України, у вітчизняних і в зарубіжних мас медіа. Дослідниця Н. Пирогова стверджує, що згодом їхнє вшанування стало одним із проявів меморіальних практик на державному рівні: «Нагородження міст, що відзначилися подвигами, масовим героїзмом і стійкістю громадян назвою «Міста-Герої України»: Волноваха, Гостомель, Маріуполь, Харків, Херсон, Чернігів, Буча, Ірпінь, Миколаїв, Охтирка» [5, с. 138]. У поезії назви міст та населених пунктів стали своєрідними маркерами воєнного дискурсу. Ця тенденція закріпилась у сучасній культурі після виходу антології воєнної лірики «Весна озброєна», яка вмістила твори 142 українських і зарубіжних поетів про перебіг російсько-української війни. Прикметними рисами антології стали частотність згадування українських міст як інтертекстем з позалітературних текстів (новин, медіа) і як окремих локусів у топосі війни. Фактичним матеріалом дослідження стали 37 віршів, у яких присутні згадки про українські міста.

Проаналізувавши функції назв українських міст, ми дійшли висновку, що найбільш продуктивним ракурсом їхнього дослідження в мілітарній ліриці є інтертекстуальний. За визначенням терміна «інтертекстуальність», поданим у «Літературознавчому словнику-довіднику» за редакцією Р. Гром'яка, це явище не обмежується суто «цілеспрямованими» літературними цитаціями, але й «тракується як його можливий простір, вірогідні літературні, побутові, наукові, соціолектні, пропагандативні дискурси «цитатної літератури» [3, с. 309]. Це твердження, на нашу думку, уможлиблює дослідження назв міст, узятих як

інтертекстем із позалітературних текстів, у ліричному дискурсі. Ю. Черняк, досліджуючи зв'язки дискурсів у літературознавчій площині, відокремлює їх за характером базового концепту на загальнокультурні й власне літературні: «Для загальнокультурних базовим є «певний філософський (світоглядний), онтологічний, естетичний чи інший позалітературний концепт, який знаходить осмислення і розвиток у літературній творчості письменників і оприявлюється в художніх текстах»; до другої групи віднесені дискурси, «базові концепти яких генетично укорінені безпосередньо в літературі» [7, с. 95]. Назви українських міст можуть бути оприявленням загальнокультурного дискурсу в мілітарній поезії, оскільки мають позалітературне походження (новини, соцмережі, ЗМІ). Такі назви ми схильні кваліфікувати як інтертекстеми. Л. Скорина стверджує, що в українському літературознавстві цей термін поширились завдяки лінгвістам К. Сидоренку й В. Мокієнку. Слідом за вченими вона тлумачить термін інтертекстему як «сегмент змістовної структури тексту (...), уведений до міжтекстових зв'язків», а також як «одиницю інтертексту, функціонально зорієнтовану міжтекстово, представник прототексту» [6]. Беручи до уваги концепцію про марковану й немарковану інтертекстуальність, можемо стверджувати, що назви міст є проявом немаркованої інтертекстуальності, оскільки вона може виникати, коли є розрахунок на компетенцію читача (тобто, інтертекстема є загальновідомою).

Використання назв міст як інтертекстем, запозичених до поезій антології з позалітературних текстів, спостерігаємо у 16 віршах з переліку. Аналіз показав, що найбільш частотними є згадки таких міст: Харків (10), Київ (7), Маріуполь (6), Херсон (6), Ірпінь (5), Буча (4), Чернігів (4), Бородянка (3), Суми (3), Донецьк (2), Попасна (1), Охтирка (1).

Щодо функцій таких інтертекстем варто зазначити, що у проаналізованих поезіях одне слово-топонім стає своєрідним «айсбергом» значень та наративів, у яких читач є достатньо компетентним: «*Закрийте небо над Києвом! / Над Бучею,*

над Ірпінню, / Над Харковом, над Дніпром, / хай нам з Висоти повіє / Божим теплом і добром!» (Л. Степовичка) [2, с. 238]. Причиною компетентності є те, що перебіг подій у кожному місті через новини та масову комунікацію був широко відомим: *«Збудить під ранок сирена ревуча, / В сховок метнеться налякано тінь... / Боже, мій Боже, а як же там Буча? / Київ, розбомблені Харків й Ірпінь?»* (І. Гентош) [2, с. 59]. Назви міст у ролі інтертекстем виступають своєрідними сигналами, концентрують у собі наративи війни, слугують імагологічними маркерами «Свого» в мілітарному дискурсі. Завдяки їхньому поширенню в текстах поза художньою літературою пересічний читач є достатньо компетентним в тому, щоб адекватно проінтерпретувати поетичний твір.

З іншого боку, місто може не просто згадуватись у літературному творі як специфічний маркер мілітарного дискурсу, а й бути місцем дії (локусом) у загальному топосі війни. Класичне розуміння локусу подане у структуралістських працях і зводиться до наступного: «Локус – обмежений простір у складі необмеженого, для якого важливі ознаки відносної тотожності існуючого в реальній дійсності об'єкту і культурної значущості цього об'єкту для соціуму, на основі чого твориться когнітивна база і фіксуються стереотипні й індивідуальні уявлення про нього» [4, с. 163-164]. Міста як обмежені територіально й психологічно одиниці дійсно можуть виступати локусами, значущими для українського соціуму як імагологічні прояви «Свого», а для закордону – як знаменні через текст та когнітивну базу об'єкти.

У таких поезіях події є більш конкретними, детальніше описується перебіг війни: *«Висотка впала там, де Оболонь, / у Дарниці розплавилось каміння. / Травмовані Лук'янівка й Поділ...»* (В. Базилевський) [2, с. 14].

З імагологічної точки зору локуси міст «окреслюють» територію «Свого» і «Ворожого» у топосі війни. Так, у вірші «Хто ти, потворо-солдате?», у якому ліричний герой звертається до солдата ворожої армії, читаємо рядки: *«Бо в Ірпіні на світанку / Змовк ти навіки у танку»* (В. Губарець) [2, с. 75]. Тут місто Ірпінь

виступає як частина безпосереднього театру бойових дій, де й розгортається зазначена сцена. Водночас місто є культурно значущим об'єктом, а також входить у концепцію модусу національної ідентичності С. Андрусів, оскільки чітко демонструє смерть ворога на території, яка йому не належить, а ліричного героя маркує як «Свого» національно. Таким чином, місто виступає ще й «проекцією національної психології» [1, с. 32], яка диктує опір ворогові та ненависть до нього. У деяких поезіях розмивається межа між локусом та символічним образом: *«Небо над Києвом, зранене, зоряне... / І збережи в княжім шоломі Києвім / Янгола-привида в небі над Києвом!»* (О. Кіс) [2, с. 119]; *«Нині важко. Страшно. Не до лірики. / Оборона Харкова... Гроза! / Кров'ю захлинається Авдіївка, / у вогнях пекельних замерза»* (Н. Дзюбенко-Мейс) [2, с. 91].

Таким чином, серед основних шляхів представлення українських міст в антології воєнної лірики «Весна озброєна» – усвідомлення їх як інтертекстем і як локусів. В інтертекстуальній площині їх можна кваліфікувати як немарковані інтертекстеми, що відсилають до значно ширших наративів із текстів нелітературного походження. Певною мірою вони виступають виразниками українського національного космосу, причому подібну роль мають і вияви міст як локусів «Свого» у загальному топосі війни. Отже, цю проблематику доцільно також розглядати в імагологічній площині. Зважаючи на специфіку поетики проаналізованих творів, варто додати, що у деяких випадках межа між розумінням міста як локусу та як символічного образу стирається, що утруднює аналіз назв міст як окремих художніх одиниць у мілітарному дискурсі лірики.

Література

1. Андрусів С. Модус національної ідентичності. Львівський текст 30-х років ХХ століття. Львів-Тернопіль, 2000.
2. Весна озброєна. Антологія воєнної лірики. Київ : Видавництво Ліра-К, 2022. 302 с.

3. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. Київ : Академія, 2007. 752 с.

4. Матушкіна Д. Д. Локуси міста як складники художнього простору в романі «Свято» Є. Пашковського. *Львівський філологічний часопис*: Збірник наукових праць. № 3. Львів, 2018. 308 с.

5. Пирогова Н. Меморіальні практики під час війни. *Сучасний культурно-мистецький простір: креативні та інформаційно-комунікативні трансформації* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 21-22 червня 2022 року. Київ : НАКККіМ, 2022. 195 с.

6. Скорина Л. В. «Гомін і відгомін»: дискурс інтертекстуальності в українській літературі 1920-х років: *монографія*. Черкаси: Брама-Україна, 2019. 704 с.

7. Черняк Ю. І. Інтердисциплінарні виміри проблеми типології дискурсів та літературознавча аналітика. *Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки*. Запоріжжя, 2010. № 1. С. 94–100.

СЕМІОТИЧНІ ПОГЛЯДИ В ФОЛЬКЛЮРИСТИЦІ КІН. ХІХ – ПОЧ. ХХ СТ.

Наталія Мельничин,

здобувачка третього науково-освітнього рівня кафедри української та зарубіжної літератур і методик їх навчання Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка,

12021999rik@gmail.com

Минуле століття стало переломним періодом для потужного розвитку семіотичного літературознавства у світі, зокрема й в Україні. Його витоки сягають первинних поглядів зародження загальної семіотики як наукової галузі із подальшим переходом до рецепції у царині окремих гуманітарних наук, у яких знакова теорія осмислюється та сприймається по-різному залежно від об'єкта, на який спрямовано дослідження, та специфіки обраних методологій. Поступове зацікавлення семіотикою в літературознавстві пов'язане із потребою